

INTRODUCCIÓ

LES LLENGÜES SÓN PRODUCTES DE LA HISTÒRIA

Una visió ingènua —i molt estesa— dels fets lingüístics consisteix a creure que les llengües del món són les que són i que estan constituïdes per uns determinats dialectes geogràfics en funció de la seva realitat «lingüística», és a dir, en funció de la naturalesa dels elements lingüístics que les configuren. O, presentat a l'inrevés, que els dialectes s'agrupen o s'organitzen en llengües d'acord únicament amb unes afinitats estructurals o pel fet de posseir un alt nombre d'elements comuns. D'aquesta manera, el fet que una varietat geogràfica pertanyi a una llengua determinada o a la llengua veïna —o el fet que formi llengua independent— vindria donat per factors d'ordre exclusivament lingüístic.

Fins i tot persones del món de les ciències del llenguatge s'han afanyat a trobar una justificació lingüística de la configuració de llengües i dialectes que es dona normalment per establerta. El criteri definidor més esgrimit en aquest cas és el de la intercomprensió: es podria suposar que si dues persones usen varietats intercomprensibles, malgrat una determinada quantitat de diferències, som davant una mateixa llengua, mentre que en cas contrari som davant dues llengües diferents. Davant aquesta hipòtesi cal dir, en primer lloc, que la intercomprensió entre dues varietats no és un fet clarament avaluable, sinó una possibilitat sotmesa a diverses variables, com el nivell cultural dels interlocutors, el tema de la conver-

sa o, fins i tot, les condicions físiques de l'escenari on es produeix la interacció. I, sobretot, cal dir que, si volem basar la identitat i la diversitat de les llengües en criteris d'intercomprensió, els fets tiraran ràpidament a terra la nostra pretensió. A Europa, sense anar més lluny, trobaríem un bon nombre d'exemples de varietats lingüístiques, considerades com a part d'una mateixa llengua, entre les quals sol haver-hi dificultats d'intercomprensió; i, per un altre costat, trobaríem exemples de llengües tingudes per independents, els parlants de les quals es poden entendre sense excessives dificultats. És possible, per no dir probable, que els parlants d'alguns dialectes italians es trobin amb problemes per a comunicar-se —suposant, és clar, que no recorrin a l'estàndard comú—, cosa que igualment podríem afirmar dels parlants de certs dialectes alemanys, que tothom reconeix com a pertanyents a una mateixa llengua. D'altra banda, sabem que no és difícil que noruecs, suecs i danesos es puguin entendre tot usant cadascú la seva llengua, com també ho poden fer txecs i eslovacs, catalans i occitans o espanyols i portuguesos. Les distàncies lingüístiques existents dins el bloc dels dialectes italians o dins el bloc dels dialectes alemanys, dos blocs considerats per tothom com una única llengua en cada cas, són a voltes més grans que les que hi pugui haver a l'interior del conjunt escandinau, que tothom percep com un conjunt de llengües diferenciades. O les distàncies lingüístiques que hi ha entre alemany i neerlandès —dues llengües diferents— són menors que les que separen les varietats altalemanyes del sud i les baixalemanyas del nord. I per posar un exemple, entre els molts que podríem posar, de fora d'Europa, el món àrab, entre el Sàhara i l'Iraq, és un immens espai lingüístic integrat per varietats vertaderament diferenciades i no intercomprensibles i, no obstant això, com tothom sap, de llengua àrab només n'hi ha una.

Si el criteri de la intercomprensió no és vàlid —almenys no ho és universalment— per a justificar l'ordre lingüístic establert, tampoc no ho és cap altre criteri que pretengui ser estrictament lingüístic, com els relacionats amb la dialectometria o mesura objectiva de les diferències entre

parlars. Molts intents fets en aquesta direcció s'han perdut en una mar de quantificacions complicades i no se n'han sortit.

D'altra banda, les fronteres entre llengües no sempre existeixen. Només es troben fronteres més o menys nítides en els casos en què s'han produït moviments migratoris que han portat una llengua constituïda fins a una línia determinada, deixant a l'altre costat un idioma clarament diferent. Fora d'aquest supòsit, entre unes varietats lingüístiques i unes altres hi ha transicions graduals. És a dir, la transformació dels elements lingüístics d'una varietat en els de l'altra no té lloc al mateix punt de l'espai, sinó que es produeix amb una separació de vegades considerable. En geografia lingüística s'utilitzen les isoglosses, línies que sobre un mapa representen la separació entre dos espais que posseeixen realitzacions diferents d'un mateix element lingüístic. Doncs bé, entre dues varietats lingüístiques no hi trobarem una frontera clara, sinó un feix d'isoglosses sovint d'amplitud considerable. Observem, per exemple, que a cada un dels principals trets diferenciadors del català oriental i de l'occidental correspon una isoglossa que discorre damunt el mapa per rumbs diferents: no hi ha una sola línia divisòria entre les dues grans varietats del català; i això ocorre pràcticament dins tota la Romània o altres àmbits equivalents.

Aquesta inexistència de fronteres a l'espai és aplicable també al temps, en el qual, els successius estadis lingüístics formen un altre *continuum* comparable amb el que hem vist fa un moment. Per exemple, el pas del llatí a qualsevol llengua romànica és un procés gradual sense cap solució de continuïtat: cap generació no tingué consciència de parlar una llengua diferent de la dels seus pares i, això no obstant, el llatí i qualsevol de les llengües romàniques són sistemes ben diferenciats, i no hi hauria possibilitats d'intercomprensió entre un parlant d'una llengua romànica actual i un hipotètic parlant de llatí que sortís miraculosament del túnel del temps.

Tots tenim una consciència clara de l'existència d'unes realitats que s'anomenen anglès, francès, alemany, italià o danès, i qualsevol persona de cultura mitjana podria dibuixar sobre un mapa *grosso modo* el seu territori. La cosa és diferent

si ens referim a varietats lingüístiques que no són instrument de comunicació general d'una societat, com el francoprovençal, el *lallans* d'Escòcia o el conjunt anomenat retoromànic. Més encara: quantes són les llengües romàniques? Si miràvem d'aclarir aquesta qüestió, aparentment tan simple, trobaríem que diversos manuals de lingüística romànica donarien respostes distintes. Altres textos ens parlaran de les varietats lingüístiques «discutides», és a dir, reivindicades per uns com a llengües contra l'opinió o la percepció d'altres. Una llengua és, doncs, un concepte complex que no es correspon amb una realitat definible del tot amb paràmetres lingüístics o estructurals. Una llengua és abans que res una noció cultural producte de la història; el resultat d'una història que ha anat d'una manera i bé hauria pogut anar d'una altra, tot partint d'una mateixa realitat lingüística inicial. Moltes llengües s'han constituït per un procés històric que dins un determinat espai geopolític ha promogut una varietat lingüística i l'ha superposada a les altres varietats existents en aquest espai. En altres condicions —per exemple, essent uns altres els espais geopolítics— la configuració de llengües establertes podria haver estat diferent. El que s'entén per llengua italiana no és més que el dialecte toscà, que prosperà per damunt dels altres per l'impuls que li donaren els seus primers grans cultivadors, Dante, Boccaccio i Petrarca, que el convertiren en model de referència per a altres escriptors. L'Estat italià modern consumà la conversió del toscà en la llengua italiana, en un procés integrador i subordinador de les altres varietats romàniques d'aquella península, que no tingueren la mateixa sort. El concepte de llengua alemanya correspon a un ampli mosaic de varietats geogràfiques per damunt les quals se superposà una varietat artificiosa inicialment cultivada a la cort bohèmia de Praga, en el segle XIV, que començà a rebre una vertadera propulsió amb la Reforma i la impremta; les varietats neerlandeses seguiren un camí diferent, en relació amb un altre marc polític, i s'integraren a l'entorn d'un altre model, que és l'actual llengua neerlandesa. El leonès, el castellà i l'aragonès s'haurien pogut constituir i consolidar com a tres llengües independents —és una hipòtesi— si

s'haguessin consolidat tres estats independents, de la mateixa manera que l'existència de diversos estats escandinaus ha afavorit l'establiment de diverses llengües escandinaves. I aquestes podrien ser —és una altra hipòtesi— una sola llengua si la història política hagués anat per uns altres viarany. Finalment, dins el món àrab s'haurien pogut produir uns processos de promoció de llengües semblants als que es produïren dins la Romània; processos que no s'han produït —tot i que el material lingüístic ho possibilitava tant com el del món romànic— pel caràcter sagrat de l'àrab clàssic, que no permet cap evolució ni disgregació lingüístiques.

La formació de llengües respon a unes forces històriques independents del grau d'uniformitat o de diferenciació interior d'aquestes llengües. Hi ha llengües amb moltes diferències interiors i altres amb molt poques. Són les relacions de poder i de subordinació entre els grups humans els factors decisius. Al cap i a la fi, la compactació o descompactació lingüístiques en un espai geogràfic determinat no existeixen perquè sí, sinó que també són resultat d'uns fets politicosocials. Nosaltres no som catalans perquè parlem català, sinó que parlem català perquè som catalans; perquè els nostres avantpassats s'organitzaren políticament d'una manera que permeté crear les condicions d'interacció social que, al seu torn, permeteren l'aparició de la varietat lingüística que el procés històric convertiria en la llengua catalana.

Les llengües, doncs, estan fetes per uns processos d'integració que giren a l'entorn de la construcció de varietats model, que avui coneixem com a *llengües estàndards*, a les quals se subordinen les varietats no estàndards o dialectes. L'ús dels estàndards com a tals en un espai geogràfic determinat —lligat sempre a un marc polític i administratiu— fa la funció d'unificar i cohesionar grups de varietats lingüístiques i contrastar-los amb grups de llengües diferents; els estàndards defineixen llengües i comunitats lingüístiques que, al cap i a la fi, són fets de consciència col·lectiva. Naturalment, la possibilitat d'integració de varietats lingüístiques per a conformar una llengua determinada té uns límits de tipus estructural: no és viable quan entre les varietats en joc hi ha una distància enorme, com

seria el cas de varietats pertanyents a famílies lingüístiques diferents; no és, per exemple, imaginable una llengua que tingui varietats romàniques i varietats germàniques. Per la mateixa raó una llengua com el basc sempre seria vista com a diferent de les circumdants, encara que no s'hagués produït cap dels processos històricoculturals que porten a l'existència d'un idioma independent. Aquí cal citar la distinció que fa Kloss entre llengües per distància i llengües per elaboració, idea que recull Lamuela (1994:11): les primeres són reconegudes com a llengües independents en virtut de la gran distància que les separa de les veïnes, amb les quals és impossible d'agrupar-les —per exemple, el basc—; les segones són reconegudes en virtut dels processos culturals que les han diferenciades —com l'espanyol i el portuguès o el danès i el noruec.

Les varietats lingüístiques no promogudes, com la major part de les varietats alemanyes o italianes, resten immerses dins l'esfera d'acció d'una varietat promoguda i hi resten subordinades amb el nom de dialecte, marcat amb fortes connotacions d'inferioritat. Aquest estatus de dialecte no té evidentment res a veure amb cap tipus de limitació estructural de les varietats no promogudes, sinó amb el fet totalment extralingüístic que aquestes no han estat afavorides per les circumstàncies històriques. Qualsevol varietat pot constituir-se en llengua si té una societat que vol —i pot— fer que així sigui. En aquest sentit una llengua és una varietat lingüística pròpia d'una societat dotada històricament de poder, un dialecte amb un exèrcit darrere, com agrada de dir a molts sociolingüistes. Per a ser més exactes cal dir que una societat amb poder pot decidir de constituir en llengua la seva entitat lingüística, com han fet els països escandinaus, o no fer-ho —cosa més estranya—, com ha succeït en el cas de la Suïssa alemanya.¹ Una societat sense poder, en canvi, està condem-

¹ Hi ha una tercera possibilitat, que és erigir una llengua-símbol, dotada de funcions emblemàtiques però no de les altres d'una llengua normal; és el cas de l'irlandès o del luxemburguès. La inflació de les funcions emblemàtiques és també propi de varietats corresponents a societats amb poder insuficient.

nada a tenir una varietat lingüística subordinada, i tant se val que els gramàtics o filòlegs li atorguin o no el títol de llengua: del punt de vista de les funcions socials —i aquestes constitueixen l'aspecte decisiu—, un dialecte i una varietat reconeguda com a llengua pels (o per alguns) manuals de filologia, però completament subordinada, ve a ser el mateix; entre el napolità i el sard no hi ha —i els italians no hi veuen— cap diferència sociològicament rellevant

Una vegada que una varietat ha iniciat el procés de promoció com a llengua-model i de superposició sobre unes altres varietats, comença un procés d'aproximació entre aquestes varietats i la primera que escurçarà les distàncies lingüístiques i contribuirà a reforçar la consciència de llengua única entre els parlants d'aquest grup de varietats lingüístiques. Un procés que pot culminar en una dissolució total dels dialectes geogràfics dins l'estàndard, cosa que significa en realitat la possible desaparició dels primers. També és possible que aquesta desaparició es produeixi per la simple substitució global de varietats, però aquesta substitució es realitzaria en un context d'una forta interferència entre els dialectes geogràfics i l'estàndard. Pràcticament ja no existeixen els dialectes geogràfics francesos que formaven, en un principi, un complex mosaic lingüístic al nord del riu Loira. En el cas d'altres llengües, com l'italià o l'alemany, la vehiculació a l'escola, l'administració i els mitjans de comunicació del model estàndard, no han representat l'extinció dels dialectes geogràfics, però sí un declivi considerable d'aquests acompanyat d'una substitució de formes en benefici de les de la varietat prestigiosa i, doncs, una major compactació del conjunt lingüístic. Això és el que s'esdevé en totes les llengües «normals», i si el català hagués tingut un ús ple ininterromput i un procés de vertebració com el de les altres llengües no dependents, les distàncies lingüístiques interiors, curtes ja d'un principi, s'haurien reduït considerablement.

En resum, la constitució en llengua d'una varietat lingüística, o d'un conjunt més o menys heterogeni de varietats lingüístiques, no ve determinada en principi i exclusivament per una qüestió d'estructura lingüística o d'identitat d'ele-

ments lingüístics o de grau de diferenciació amb sistemes veïns. Una llengua és el resultat històric d'un procés d'integració, vinculat a uns marcs politicoadministratius, amb un eix central que és la construcció i difusió d'una varietat estàndard, que té com a resultats l'existència d'una consciència social de comunitat lingüística i un augment important de les afinitats lingüístiques interiors i de la diferenciació respecte a l'exterior.